

normaal verdeeld is betekent dat dat sommige observaties een waarde hebben die sterk afwijkt van overige observaties', etc. In 'leesbaarheid' is men geslaagd, de overdracht van begrip blijft uit.

Nog een tweede poging is ondernomen om de historicus zich thuis te laten voelen: de beschreven technieken worden geïllustreerd aan de hand van voorbeelden uit historisch onderzoek. Eén geheel is het helaas niet geworden. De heren der verspreide waarschuwend opgeheven vingers tegen het ongeoorloofd toepassen van technieken, lijken meer plichtmatig toegevoegd dan dat zij in verband worden gebracht met het onderzoek waaruit de voorbeelddata zijn voortgekomen. Ook het boek zelf lijkt een samenraapsel. De kwaliteit en stijl van de verscheidene hoofdstukken verschillen nogal. Wel opvallende gelijkenis vertonen de stukjes aan het einde van ieder hoofdstuk genaamd 'computer'. Samenvattend kun je dit een *nice try* noemen. Wie het boekje wil gebruiken als een op zich staand handig bijbeltje voor het gebruik van statistiek voor historici, komt bedrogen uit. Hiernaast heb je nog een flinke bibliotheek nodig en een behoorlijke dosis onderzoeksmethodologische kennis/ervaring om de beschreven technieken verantwoord toe te kunnen passen. Vooreen introductie in mogelijke technieken ten behoeve van historisch onderzoek is het een heel aardig boekje. En hoewel ik als het ware zat te wachten op iets dergelijks om te kunnen gebruiken voor mijn cursus statistiek 2 binnen het vak van Historisch culturele informatiekunde bij de faculteit der letteren aan de RUU, zal ik nog wat geduld moeten hebben, zo niet tot een ander boek dan toch tenminste tot de herziene versie van dit boek is verschenen.

Dieuwke Aberson

MIDDELEEUWEN

C. Tromp, ed., *Groninger kloosters* (Groninger Historische Reeks V, Publikaties van het Rijksarchief in Groningen VI; Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1989, 120 blz., ISBN 90 232 2516 3); S. Hiddema, C. Tromp, *Inventaris van archieven van kloosters in de provincie Groningen* (Publikaties van het Rijksarchief in Groningen VII; Groningen: Rijksarchief in Groningen, 1989, 714 blz., ISBN 90 71238 41 5).

De beide hier te bespreken werken horen bij elkaar. Eigenlijk is het boek over de Groninger kloosters de inleiding op de archiefinventaris: het bevat de geschiedenis van de archiefvormende instanties. Deze splitsing beperkt de omvang van de toch al dikke inventaris. Beide werken lopen niet geheel parallel, omdat in de *Inventaris* alleen zijn opgenomen de archieven van de kloosters, die in het rijksarchief worden bewaard, terwijl in de *Groninger kloosters* ook het enige klooster, het kruisherenklooster van Ter Apel, is opgenomen waarvan het archief bewaard wordt in het gemeentearchief van Groningen. De kloosters, die in de tijd van hun bestaan wel tot de Groningse invloedssfeer behoorden (zij hadden in de stad een *refugium*), maar nu niet tot de provincie Groningen, zijn niet vermeld (Assen, Bunne en Gerkesklooster). Terecht, gezien de titel, komen evenmin aan bod de overige geestelijke instellingen, als de begijnhoven en het klerken- en fraterhuis in de stad Groningen.

Groninger kloosters is de eerste per orde gerangschikte samenvatting van de geschiedenis van de verschillende individuele Groninger kloosters sinds vijftientig jaar. Het boek bevat naast korte beschrijvingen van de kloosters ook een aantal toegevoegde algemene hoofdstukken over de kloostergoederen na de reductie (1594) en de kloosterarchieven.

Deze beschrijvingen zijn niet allemaal gelijk van kwaliteit: een gevolg van de bronnensituatie, die voor de verschillende kloosters zeer verschillend is, maar ook van het feit dat zij door verschillende medewerkers van het archief zijn samengesteld op basis van reeds bestaande literatuur. Nieuw bronnenonderzoek is niet gedaan. Daarom moet gehoopt worden dat deze samenvattingen als een aansporing zullen werken om de Groningse kloosters aan nieuw onderzoek te onderwerpen. Op zichzelf is het verheugend te moeten constateren dat de opgenomen literatuurlijst na ruim een jaar al weer aangevuld kan worden.

Het onderzoek wordt vanaf nu vergemakkelijkt door het verschijnen van de *Inventaris van archieven van kloosters in de provincie Groningen* (444 inventarisnummers en 1175 regesten). Het is lang geleden, dat een inventaris van een zo groot middeleeuws bestand, ook al is het kunstmatig bijeen gevoegd, het licht zag. Archieftechnisch is een groot archiefbestand waarschijnlijk te verkiezen boven een groot aantal kleinere bestanden, waarvan het getal van de inventarisnummers de tien nauwelijks te boven gaat. De gebruiker van de archiefstukken kan echter gebaat zijn bij een snel overzicht en inzicht in de stukken. Daarom is het jammer, dat bij de regesten niet is vermeld uit welk kloosterarchief het samengevatte stuk afkomstig is.

Een regest is een schakel tussen een inventaris en een oorkondenboek. De inhoud van een regest is afhankelijk van de opvattingen van de inventarisator. Daarom is het wenselijk dat deze aangeeft welke principes hij aanhoudt bij zijn arbeid. De gebruiker weet dan wat hij kan verwachten en wat niet. Helaas is dat bij deze inventaris niet gebeurd. De regesten zijn betrekkelijk kort, zeker vergeleken bij een aantal oudere deelinventarissen; weggefallen zijn bijvoorbeeld de getuigenlijsten, evenals de namen van de zwetten, maar helemaal consequent zijn de samenstellers niet. De invloed van de soms al zeer oude, maar niet-gepubliceerde deelinventarissen is hier en daar nog duidelijk merkbaar.

Sommige beschrijvingen zullen voor de doorsnee-gebruiker wat raadselachtig zijn. Voor een omschrijving als 'Rationale expositorum, manuaal', hoe correct ook, zou een meer gangbare omschrijving als 'Rekenboek' in ieder geval als verklaring, mogelijk geweest zijn. Het bespaart die gebruiker een gang naar een latijns woordenboek en naar het *Lexikon van Nederlandse archieftermen*.

Bij een werk als een inventaris blijft er voor iedere onderzoeker met een speciaal onderzoeks-terrein allerlei te wensen over: meer persoonsnamen, meer veldnamen, meer dit of meer dat. Aan een beperking van de inhoud van een dergelijk werk ontkomt de samensteller echter niet. Maar daarnaast zijn er ook een aantal vragen te stellen. Heeft het bijvoorbeeld zin om een verkeerd gelezen of geschreven naam in een laat-middeleeuws afschrift in die vorm te handhaven zonder op de vergissing te wijzen (vergelijk de regesten 192 en 196)? Is het juist om in de inventaris stukken op te nemen die in een hier niet-beschreven archief bewaard worden en zouden die niet beter in een aparte bijlage vermeld kunnen worden? Is het correct om één in origineel bewaard stuk in de inventarissen van verschillende archieven onder te brengen (zie bijvoorbeeld inventarisnummer 32 dat onder Aduard en het Olde Convent voorkomt)?

Echter ondanks de vragen die gesteld kunnen worden en ondanks de bezwaren die een individuele onderzoeker kan hebben tijdens zijn onderzoek, de gebruiker moet het Rijksarchief in Groningen dankbaar zijn, dat het hem de kloosterarchieven in deze provincie gemakkelijker, ja nu zelfs gedeeltelijk thuis, toegankelijk heeft gemaakt.

B. Kruithof, *Zonde en deugd in domineesland. Nederlandse protestanten en problemen van opvoeding, zeventiende tot twintigste eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1990; Groningen: Wolters-Noordhoff, 1990, 276 blz., f34,95, ISBN 90 01 51160. 0).

In dit boek beschrijft Bernard Kruithof de betrokkenheid van Nederlandse protestanten bij de (volks)opvoeding, over een periode van vier eeuwen. Hij doet dit in de vorm van een aantal artikelen, die deels al in een vroegere versie verschenen en hier naar onderwerp chronologisch zijn gebundeld. Een inleiding en een nabeschouwing voltooien het geheel, waarin het protestantse aandeel in het vaststellen van richtlijnen voor de opvoeding en het bevorderen van die opvoeding van verschillende kanten belicht wordt.

De artikelen verschillen onderling in gezichtspunt en aanpak. Dat lijkt mij geen bezwaar. Kruithof zegt zelf ergens dat de geluiden van protestantse zijde in die vier eeuwen verre van eenstemmig zijn geweest. Zijn werkwijze past dus in zekere zin goed bij het door hem gekozen onderwerp en bevordert in ieder geval de levendigheid. Volledigheid hoeven we bij deze manier van werken niet te verwachten, al komt het mij voordat de schrijver wel aan sommige artikelen passages heeft toegevoegd om meer verband in het geheel te brengen.

Al lezende kwam mij daardoor een bepaalde lijn voor ogen die mij boeide. Voortdurend is er sprake van confrontaties met andere meningen en veranderende toestanden, waarbij de protestanten nu eens het initiatief namen, dan weer in de verdediging gedrukt werden. In het eerste artikel, dat als opmaat fungeert, is dat nog niet zo te merken. Daarin worden opvoedingsadviezen voor ouders behandeld, lopend van Erasmus tot Wolff en Deken. De aan die adviezen voorafgaande uiteenzetting over de huidige stand van zaken in de discussie over het tijdstip wanneer die ouders inderdaad de voornaamste opvoeders werden, leek mij wat overbodig. De vele door Kruithof geciteerde adviezen laten mijns inziens voldoende zien dat men hier al in het eind van de zestiende eeuw de ouders verantwoordelijk stelde voor die opvoeding. Overigens bevat dit hoofdstuk veel wetenswaardigs en het geeft de auteur gelegenheid om te laten zien in welk klimaat de Maatschappij tot nut van 't algemeen is ontstaan, waarover het volgende hoofdstuk gaat.

Dat hoofdstuk heet 'De deugdzame Natie'. In de ondertitel komt het woord 'beschavingsoffensief' voor. Het was al in 1980 gepubliceerd en Kruithof heeft naar aanleiding van deze studie ook de reacties op dat offensief van het Nut onderzocht, wat resulteerde in het hoofdstuk dat hierop volgt, getiteld 'De geest der eeuw'. Wanneer we die hoofdstukken vergelijken, die in zekere zin eikaars pendant zijn, dan valt de evenwichtige compositie van het eerstgenoemde op, tegen de wat brokkelige structuur van het tweede, waarin een menigte onderwerpen aan de orde komen, zoals de Afscheiding, het Réveil, de vaccinatiekwestie, en de veranderingen in status van schoolmeesters en predikanten. Het zal niet als zodanig bedoeld zijn, maar het illustreert wel de relatief zwakke positie van diegenen die zich door de maatschappelijke en kerkelijke veranderingen in de verdediging gedrukt voelden.

In het volgende hoofdstuk, getiteld 'Gedoopte heidenen en inwendige zending' merken we hoe vanuit de kerken een tegenoffensief gestalte kreeg, waaraan zowel personen als verschillende verenigingen en stichtingen deelnamen. Hierin komen mensen als Heldring, Pierson en Jan de Liefde aan de orde en we krijgen informatie over de Heldringgestichten, de Vereeniging tot heil des volks en de Vereeniging tot verbreiding der waarheid. Ook blijkt de doelgroep te zijn uitgebreid: de zorg voor de opvoeding richt zich nu ook op de kinderen van de allerarmsten. In het volgende artikel, getiteld 'Een tempel in de zondewereld' laat Kruithof zien hoe dit in de praktijk werkt. Het behandelt de Martha-stichting, die de zorg voor verwaarloosde kinderen op zich genomen had en dat werk onder bijzonder moeilijke en nu zeker niet meer getolereerde